

Олена МАСЛІЙ,

здобувач Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»,
прокурор Куп'янської міжрайонної прокуратури Харківської області,
юрист 1 класу

ФІЛОСОФІЯ НОВЕЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ

Ключові слова: новели кримінального процесуального законодавства; порушення провадження у кримінальній справі; додаткове розслідування; угоди про примирення; виправдувальний вирок; суд присяжних; слідчий суддя.

У Конституції Україну проголошено демократичною, соціальною, правовою державою, чим закладено передумови для розбудови держави, головним призначенням якої є забезпечення юридичними засобами охорони та захисту прав людини і громадянина, закріплено основні засади судочинства, а відтак, на законодавчу владу покладено обов'язок їх розвитку шляхом прийняття відповідних галузевих законів. Не викликає заперечень поширена думка В.Т. Маляренка про те, що всі засади судочинства мають бути спрямовані передусім на захист людини, її життя і здоров'я, майна, честі та гідності, її прав і свобод [1, 18]. Як слушно зазначає О.М. Толочко, гуманізація кримінального процесу має полягати у підвищенні рівня правової захищеності особи при досудовому розслідуванні

та судовому розгляді кримінальних правопорушень [2, 58].

З набранням 20 листопада 2012 року чинності Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК України) на перший план виходять проблеми, пов'язані з практичним застосуванням його новел. Однак будь-які дослідження і висновки прикладного характеру повинні ґрунтуватися на розумінні загальної філософії закону й особливо змін, якими суттєво реформована національна модель кримінального судочинства; чіткому уявленні щодо цілей впровадження окремих процесуальних норм та інститутів.

Розробники проекту КПК України, представленого Верховній Раді України, задекларували метою його прийняття створення ефективної системи захисту основних прав і свобод людини

та подолання серйозних проблем у сфері кримінального судочинства. На думку А. Портнова, наявні у Кримінальному процесуальному кодексі України новації сприятимуть змагальності та рівності сторін у кримінальному процесі, дадуть змогу посилити оперативність провадження, удосконалити процедуру кримінального судочинства, *призведуть до збільшення кількості виправдувальних вироків*; сприятимуть запровадженню якісно нової системи правових засобів захисту людини, суспільства й держави від кримінальних правопорушень [3, 1].

Пояснювальна записка до проекту Кримінального процесуального кодексу України, крім наведеного обґрунтування, містила загальну характеристику і перелік найбільш радикальних змін, зведених у вісім блоків, у яких задекларовано забезпечення:

1) процесуальної рівності та змагальності сторін, підвищення гарантій захисту прав підозрюваних та інших учасників кримінального провадження;

2) удосконалення загальних засад досудового розслідування;

3) розширення судового контролю на стадії досудового розслідування;

4) оптимізації системи запобіжних заходів;

5) вдосконалення судового провадження;

6) зменшення строків кримінального провадження;

7) вдосконалення порядку проведення негласних слідчих дій;

8) введення особливих видів провадження для забезпечення ефективного й оперативного розгляду кримінальних справ [4, 3–7].

Порівняльний аналіз норм КПК України з попередньою законодавчою базою дає можливість визначити перелік найбільш радикальних змін у кримінальному процесі і класифікувати їх за ступенем «революційності», а також відповідно до особливостей механізмів їх впровадження. Оскільки новелами будь-якого законодавства необхідно вважати не тільки нововведення, а й повне або часткове скасування раніше діючих інститутів, норм чи їх окремих положень, є всі підстави поділити новації кримінального процесуального законодавства на три групи.

1. *Сучасний кримінальний процес позбувся ключових інститутів радянського та пострадянського періодів, а саме:*

- порушення кримінальної справи;
- прокурорського нагляду за законністю

порушення кримінальної справи та підслідності певної категорії справ органам прокуратури;

- додаткового розслідування.

2. *Суттєво видозмінено (реформовано):*

- структуру КПК України;

– функції одноособового судді (кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років, повинно здійснюватися колегіально у складі трьох професійних суддів);

– порядок і процедури застосування заходів забезпечення кримінального провадження (статті 131–213);

– систему запобіжних заходів із впровадженням таких «екзотичних» їх видів, як домашній арешт (ст. 181), особиста порука (ст. 180);

– систему легалізації (узаконення) негласних розшукових слідчих дій. Зокрема, щодо контрольованих поставок та оперативних закупок, конфіденційного співробітництва, імітування злочину та ін. (глава 21);

– форми закінчення досудового розслідування (глава 24);

– процедуру ознайомлення сторони захисту з матеріалами досудового розслідування (ст. 221);

– стадію ознайомлення з матеріалами справи із впровадженням інституту «відкриття матеріалів справи іншій особі» (ст. 290) і процедури складання обвинувального акта;

– інститут приватного обвинувачення.

3. *Новели (у вузькому, буквальному розумінні терміна):*

– утворено процесуальні передумови для впровадження у правову систему інституту кримінального проступку (глава 25);

– впроваджено інститут слідчого судді;

– передбачено утворення в системі досудового розслідування «органів державного бюро розслідувань» (ч. 1 ст. 38);

– закладено передумови для впровадження європейської моделі прокуратури;

– впроваджено інститут угод – угоди про примирення і угоди між прокурором та обвинуваченим про визнання винуватості (глава 35);

– реалізовано конституційну засаду про участь народу в здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних та проведення судочинства судом присяжних;

– у самостійну підсистему виділені особливості провадження щодо окремої категорії осіб (глава 37);

- легалізовано (узакононено) термін «сторони у кримінальному процесі»;
- на законодавчому рівні унормовано проблему щодо відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження (розділ 7);
- визначено засади міжнародного співробітництва, зокрема щодо інституту екстрадиції і визнання та виконання вироків судів іноземних держав (розділ 9);
- передбачено застосування електронних заходів контролю за особами, стосовно яких обрано запобіжні заходи, не пов'язані з позбавленням волі (ст. 195);
- впроваджено Єдиний реєстр досудових розслідувань (ст. 214);
- впроваджено процедуру дистанційного судового провадження у випадках, визначених законом (ст. 336).

Про те, що наведений у кожній із груп перелік найбільш революційних новацій є суб'єктивним і таким, що відображає авторське бачення, свідчать публікації з цього приводу, розміщені у спеціальній літературі. Так, прокурор Чернівецької області П. Коваль на основі структури пояснювальної записки до законопроекту доповнює її власним висновком щодо сформування «оновленого доказового права» і впровадження нового підходу до визначення строків кримінального провадження [5, 9]. У свою чергу, прокурор іншої області акцентує увагу на тому, що досконале визначення поняття «прокурор» у кримінальному провадженні покликане усунути прогалини й недоліки у законодавчому врегулюванні [5, 63–73].

Деякі аспекти діяльності прокурора також вивчені Ю. Спусканюком [5, 74–78] та В. Юрчишиним [5, 79–91].

Аналіз висновків і пропозицій, наведених у збірці «Новели Кримінального процесуального кодексу України 2012 року», свідчить про необхідність ґрунтовних системних досліджень впроваджених новел і зіставлення їх із результатами правозастосовної практики. Лише час покаже, наскільки затребуваними суспільством виявляться ті чи інші «революційні» зміни.

У зв'язку з відсутністю практики правозастосування КПК України викликають застереження не просто схвальні, а «занадто оптимістичні» відгуки деяких практичних працівників.

«Цей Кодекс цілком правильно називають революційним, тому що він докорінно змінює правовідносини в кримінально-процесуальній сфері.

І новий КПК змінює все «процесуальне мислення». При цьому його принципи ідеально вписуються до концепції правової реформи, яка продовжується під керівництвом Президента» [6].

Наведена позиція повністю співзвучна з оцінкою, висловленою Генеральним прокурором України: «Новий Кримінальний процесуальний кодекс є революційним документом, який повертає не тільки судочинство і всю правоохоронну систему, а й всю державну систему обличчям до людей. Новий КПК позбавляє зайвого формалізму, посилює змагальність процесу і його учасників, а головне, він вносить революційні зміни у систему кримінальної юстиції» [7].

Заслугує на увагу в цілому позитивна офіційна оцінка КПК України, оприлюднена профільними структурами Ради Європи. Так, у відповідному висновку, після детального аналізу впроваджених новел, зазначається, що Кримінальний процесуальний кодекс України є документом, який містить багато позитивних змін і втілює чимало вимог європейських стандартів [8, 361].

Незважаючи на домінування у 2012 році таких позитивних оцінок, є всі підстави звернути увагу і на досить критичні висловлювання щодо новел кримінального процесуального законодавства. Насамперед це стосується проблем, що виникають у зв'язку з відсутністю: стадії «порушення кримінальної справи», можливості усунення недоліків слідства за рахунок додаткового розслідування тощо.

Серед критичних оцінок найбільш радикальною вбачається пропозиція про «зупинення терміну набрання чинності новим КПК України» і прийняття нового законодавчого акта, який би усунув чисельні колізії, прогалини й інші недоліки кримінального судочинства, зумовлені необґрунтованим змішуванням процесуальних моделей континентального та англосаксонського права і наявністю в ньому деяких псевдонаукових дефініцій [9, 79, 87].

Загальновідомо, що розробники проекту КПК України враховували міжнародний досвід і ставили за мету впровадження європейських стандартів. Проте «несподіванкою» виявився, зокрема, процесуальний механізм відкриття провадження у кримінальній справі. Більшість дослідників і практичних працівників вважали цей інститут радянського кримінального процесу однією з гарантій прав і законних інтересів учасників кримінального процесу. Учені-процесуалісти, визначаючи стадії кримінального процесу, наголошували

ли, що, приміром, стадія досудового розслідування мала чітко окреслені межі – з моменту прийняття рішення про порушення кримінальної справи до винесення рішення, яким завершується провадження розслідування (у тому числі й шляхом закриття провадження) [10, 8]. Найбільш детально сутність цього інституту розкрита у численних працях професора В. Зеленецького [11].

Однак понад усе викликає стурбованість можливість з боку суспільства зовсім неочікуваної оцінки результатів застосування угоди про визнання вини і компромісу між обвинуваченою особою та прокурором, внаслідок чого у більшості випадків настає пом'якшення покарання за скоєні злочини, а також задекларованого збільшення кількості виправдувальних вироків, особливо у справах про тяжкі злочини.

Для того, щоб суспільство сприйняло саме ці новації, потрібно довести до свідомості кожного громадянина ідеологію й філософію проведених реформ. Загалом сутність будь-якого закону як складової загальної концепції має ідеологічні властивості, відображені у його принципах, деклараціях, нормах-цілях.

Загальна оцінка змін, що відбулися у кримінальному судочинстві, крізь призму їх філософського осмислення дає підстави для висновку про досить широке застосування в процесі побудови системи інститутів кримінального процесуального законодавства доктрини «нового соціального захисту», фундатором якої визнають французького доктора права М. Ансея [12]. Передусім це проявилось у намаганні законодавця закріпити в процесуальних нормах ідею пріоритету прав особистості, в гуманізації окремих процедурних механізмів, створенні законодавчих передумов для унеможливлення застосування незаконних методів і прийомів слідства тощо.

На думку вчених, філософія права як світогляд дає змогу сформулювати систему принципів, поглядів, цінностей, переконань, які забезпечують розуміння місця й ролі права (в даному випадку закону. – *О.М.*) в світлі правових позицій людей і суспільних груп [13, 15].

Розвиваючи свою позицію, професор М. Костицький наголошує на тому, що філософія права, вивчаючи правову реальність і буття права, дає розуміння правової визначеності й упорядкованості світу людського буття, правового розуміння і правового підходу до основних відносин, форм, інститутів у суспільному житті людей [13, 22].

У цьому контексті важливого значення набуває філософське осмислення і правильне розуміння завдань кримінального судочинства в цілому, а також деяких його структурних складових. У чинному КПК України досить детально сформульовано завдання кримінального провадження. При цьому певною мірою враховані пропозиції авторитетних фахівців, що справедливість повинна бути в основі всієї кримінально-процесуальної діяльності правоохоронних органів та суду [14, 37].

З початком процесу перетворень, зумовлених відповідними змінами до кримінально-процесуального законодавства України від 7 лютого 2002 року, найбільш відчутні з них пов'язані із розумінням завдання «всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи», що передбачено ст. 22 КПК України 1960 року. Офіційна доктрина радянського кримінального процесу це процесуальне положення формулювала як принцип «об'єктивної істини» [15, 22].

Однак вказане доктринальне положення як самостійний принцип не втілилось ані в Кримінально-процесуальному кодексі Російської Федерації, прийнятому 22 листопада 2001 року, ані в Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 року.

Разом із тим необхідно зазначити, що практично всі складові принципу об'єктивної істини, зокрема щодо обов'язку правоохоронних органів повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, неприпустимості перекладання обов'язку доказування своєї невинуватості на обвинуваченого та інші, знайшли своє закріплення в Україні в інших засадах кримінального провадження, сформованих у Главі 2 КПК України.

Оцінка законів держави крізь призму філософського їх пізнання дає можливість розуміти не лише буквальний текст їх положень, а відчувати внутрішній зміст, їх дух, ідеологію. Саме через розуміння не лише правозастосувачами, а й суспільством у цілому філософії закону, цілей його прийняття, пролягає шлях до зростання рівня суспільної довіри й ефективності застосування його окремих положень у практиці правоохоронними і судовими органами. За такого підходу повну і всебічну оцінку реформ у галузі кримінального судочинства можна буде сформулювати на підставі узагальнень усталеної практики його правозастосування.

Список використаних джерел:

1. Маляренко В. Т. Конституційні засади кримінального судочинства / В. Т. Маляренко. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 318 с.
2. Толочко О. Європейські вимоги щодо гуманізації кримінального процесу України / О. Толочко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – №1(25). – С. 57–60.
3. Див.: Звернення Портнова А.В. до читачів // Закон і бізнес. – 2012. – №22 (1061). – 26 травня.
4. Див.: Пояснювальна записка до проекту Кримінального процесуального кодексу України: реєстраційний номер 9700 від 13 квітня 2012 року: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
5. Новели Кримінального процесуального кодексу України 2012 року: зб. статей. – К.: Істина, 2012. – 128 с.
6. Чорнобук В. Новий КПК змінює все процесуальне мислення / В. Чорнобук // Закон і Бізнес. – 2012. – №46. – 17–23 листопада.
7. Пшонка В. (ексклюзив) // Судебно-юридическая газета. – 2012. – №45(169). – 19 ноября. – 2 с.
8. Див.: Висновок щодо Кримінального процесуального кодексу України, підготовлений Директоратом з питань правосуддя та захисту людської гідності та Генеральним Директоратом з питань прав людини та верховенства права Ради Європи // Право України. – 2012. – №10. – С. 327–361.
9. Корж В. Новий Кримінальний процесуальний кодекс України (проблеми впровадження в практичну діяльність) / В. Корж // Вісник прокуратури. – 2012. – №10(136). – С. 79–87.
10. Досудове розслідування кримінальних справ: навч.-практ. посіб. / Ю.М. Грошевий, В.В. Вапнярчук, О.В. Капліна та ін.; за заг. ред. Ю.М. Грошевого. – Х.: ФІНН, 2009. – 328 с.
11. Зеленецький В.С. Возбуждение уголовного дела / В.С. Зеленецький. – Х.: Крим Арт, 1998. – 340 с.
12. Див.: Ансель М. Новая социальная защита / М. Ансель. – М., 1970.
13. Костицький М.В. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції: вибрані наукові праці / Костицький М.В.; відп. ред. Н.В. Кушакова-Костицька. – Чернівці: Рута, 2008. – 560 с.
14. Маляренко В. Т. Кримінальний процес України: стан та перспектива розвитку: навч. посіб. Вибрані наукові праці / В.Т. Маляренко. – К.: Ін Юре, 2004. – 600 с.
15. Див.: Стаття 15. Установление объективной истины // Уголовно-процессуальное законодательство Союза ССР и РСФСР (теоретическая модель) / под. ред. проф. В.М. Савицкого. – М., 1990. – 317 с.

Олена МАСЛИЙ

ФІЛОСОФІЯ НОВЕЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ

Резюме

У статті містяться аналіз, обґрунтування змін до кримінального процесуального законодавства відповідно до КПК України 2012 року, наведено основні його новели і звернено увагу на необхідність їх філософського розуміння.

Елена МАСЛИЙ

ФИЛОСОФИЯ НОВЕЛЛИЗАЦИИ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В УКРАИНЕ

Резюме

В статье содержится анализ изменений в уголовно-процессуальном законодательстве в соответствии с УПК Украины 2012 года, приведены основные его новеллы и обращено внимание на необходимость их философского понимания.

Olena MASLIY

NOVELIZATION PHILOSOPHY OF CRIMINAL-LEGAL PROCEEDING OF UKRAINE

Summary

Article contain analysis of changes in criminal-legal proceedings in conformity with current legislation of Ukraine, present basic legislation novels and pay attention on necessity of its philosophic understanding.